

Анатолій Маслов,
доктор економічних наук,
професор кафедри економічної теорії,
макро- і мікроекономіки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ВІД ТЕОРІЇ НООСФЕРИ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО ДО НООСФЕРОЛОГІЇ

Якщо у ХІХ сторіччі, не зважаючи на появу уявлень про єдність Природи та Людини та їхньої взаємної зумовленості, світ неживої матерії та живої речовини і світ Людини і суспільства, нею створеного, ще не були взаємопов'язаними у свідомості вчених, то вже у ХХ сторіччі ситуація суттєво змінилася. Наукові дисципліни в цих трьох галузях знань ще впродовж тривалого часу жили самостійним життям, а емпіричного матеріалу було явно недостатньо, щоб відтворити єдину цілісну картину світу. І такою зв'язуючою ланкою виявилось учення Володимира Івановича Вернадського про ноосферу, яке почало формуватися на початку ХХ сторіччя. Але шлях до нього був не простим і вимагав об'єднання величезної кількості фактологічного матеріалу.

Зокрема, на думку В. Вернадського, до «живої речовини» включено людство, а людина, особистість, характеризується «своєю особливою організованістю і може розглядатись як закономірно виражена *функція біосфери*» [1, с. 22].

Ноосфера – поняття, що позначає частину земної біосфери, яка функціонує завдяки діяльності людини та її розуму. На середину ХХ сторіччя вплив антропогенної діяльності на біосферу та її еволюцію настільки різко зріс, що став за своїми масштабами порівняний з енергетичним впливом інших оболонок Землі (атмосфери, гідросфери, літосфери та ін.). Виникли всі підстави для виокремлення енергії людського впливу на умови і долю існування Землі, і особливо, її біосфери в якості самостійного фактора величезного геологічного значення, що й було термінологічно закріплено запровадженням поняття «ноосфера».

Одразу зазначимо, що саме поняття «ноосфера» Володимирі Вернадському не належить. Воно з'явилося у 1924 році на семінарі Бергсона в Парижі під час обговорення доповіді В. Вернадського, у якій він викладав свою концепцію розвитку біосфе-

ри. Поняття «ноосфера» запропонував французький науковець Едуард Луї Еманюель Жюльєн Ле Руа (1870–1954). Відстоюючи своє концептуальне авторство, згідно з самим В. І. Вернадським, концептуалізація вчення про ноосферу належить йому, а ось ключовий термін «ноосфера» був створений Е. Леруа.

Згодом поняття широко використовував П'єр Тейяр де Шарден (1881–1955). По суті, Е. Леруа, П. Тейяр де Шарден та В. І. Вернадський були першими творцями раціональної концепції ноосфери, що ставить у центр всесвіту розум людини. Дослідники знаходилися під впливом праць та ідей один одного.

Поштовхом для розробки вчення про ноосферу французькими дослідниками стали лекції з геохімії, які були прочитані В. І. Вернадським у Сорбонні у 1922–1923 рр., зокрема він виклав еволюційно-проективне розуміння про перетворення людини в могутню геологічну силу, здатну переділити у своїх інтересах біосферу Землі, виокремлюючи два етапи формування ноосфери: стихійний і свідомий. Сам В. Вернадський почав використовувати поняття «ноосфера» лише в останні роки свого життя, з 1936 року.

Заслуга В. І. Вернадського, на відміну від Е. Леруа та П. Тейяра де Шардена полягає в тому, що він надав цьому терміну наукового змісту. Вагоме значення вчення В. Вернадського про ноосферу полягає в його етичній спрямованості, де головними рисами є: принцип єдності людини і природи; принцип зростання наукової думки; принцип інтернаціоналізації науки як духовної єдності людства; принцип критичності; принцип моральної відповідальності вчених; принцип творчості; принцип соціальності науки.

Що ж таке «ноосфера»? З цим поняттям не все так просто: одностороннього трактування цього поняття немає. Найпоширеніше його трактування – сфера Розуму. Саме так прийнято називати частину біосфери, яка опиняється під впливом людини і перетворюється нею. Подібне трактування дає можливість говорити, наприклад, про ноосферу стародавніх греків, про ноосферу в часи середньовіччя, що і робили деякі автори, наприклад, Л. Гумільов. І, на їхню думку, перехід біосфери в ноосферу є всього лише поступове «освоєння» людиною біосфери.

Однак, подібне трактування поняття «ноосфера», яке набуло значного поширення серед дослідників-природничків є некоректним, якщо говорити про ноосферу В. Вернадського, і суперечить самому духу його учення. Так, В. Вернадський не раз писав про те, що узгоджений з природою розвиток суспільства, відповідальність і за Природою, і за її майбутнє вимагають спеціальної

організації суспільства, створення соціальних структур, які будуть спроможні забезпечити цей спільний узгоджений розвиток. Отже, ноосфера – це такий стан біосфери, коли її розвиток відбувається цілеспрямовано, коли Розум має можливість направляти розвиток біосфери в інтересах Людини та її майбутнього.

Таким чином, перехід біосфери до її нового стану, який ми називаємо ноосферою, тобто входження людства в нову еру свого розвитку, в епоху ноосфери, забезпечення коеволюції людини і біосфери не можуть відбутися автоматично. Це буде болісний і повільний процес вироблення нових принципів узгодження своїх дій, тобто створення високоякісного інституційного середовища, нових правил гри, а отже, і нової моделі поведінки людей, відповідно екзогенно та ендегенно інституційно зумовленої. Інакше кажучи, нової моралі. Це означає, що перехід до епохи ноосфери вимагає корінної перебудови всього нашого буття, зміну стандартів та ідеалів.

З цього приводу Володимир Вернадський зазначав: «Ми тільки починаємо усвідомлювати непереборну міць вільної наукової думки, найбільшої творчої сили *Homo sapiens*, людської вільної особистості, найбільшого нам відомого прояву її космічної сили, царство якої попереду. Воно цим переломом несподівано швидко до нас наближається» [2, с. 541].

Основні ідеї В. І. Вернадського про ноосферу викладено в його визначній монографії «Наукова думка як планетне явище» та у статті «Декілька слів про ноосферу». В останній він зазначає, що людство, взяте в цілому, стає могутньою геологічною силою. І перед ним, перед його думкою та працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно думаючого людства як єдиного цілого. Остання важлива концептуальна публікація вченого – «Декілька слів про ноосферу» була видана в 1944 році, а принципова теоретична робота «Наукова думка як планетне явище» була вперше опублікована лише в 1977 році.

Згідно В. Вернадського, ноосфера – це такий стан біосфери, за якого мають виявитися розум і спрямована ним праця людини як нова, небувала на планеті, геологічна сила. Як зазначав В. Вернадський, саме розум вводить у механізм земної кори нові потужні процеси, аналогічних яким до появи людини не було.

На думку В. І. Вернадського, основними передумовами формування ноосфери є такі. 1. Людство стало єдиним цілим, а світова історія охопила як єдине ціле всю земну кулю. 2. Перетворення засобів зв'язку та обміну. Ноосфера – це єдине організоване ціле, всі частини якого на різноманітних рівнях гармоніч-

но пов'язані, діють погоджено один з одним. 3. Відкриття нових джерел енергії. Створення ноосфери передбачає настільки корінне перетворення людиною природи, що їй ніяк не обійтися без колосальної кількості енергії. 4. Поліпшення добробуту людей. Ноосфера створюється розумом і працею людей. 5. Рівність всіх людей. Ноосфера не може бути привілеєм якої-небудь однієї нації або раси. Отже, ноосфера – це біосфера на сучасному етапі її розвитку.

Наукова спадщина В. Вернадського як загалом, так і в питанні учення про ноосферу, є надзвичайно важливою для сьогодення, адже сучасними та зрозумілими для нас є його думки про цілісність та неподільність цивілізації, про єдність біосфери та людства. Про переломний момент в історії людства сьогодні говорять вчені, політики, публіцисти. Він вбачав невідворотність ноосфери, що ґрунтувалась як еволюцією біосфери, так і історичним розвитком людства. З точки зору ноосферного підходу по-іншому вбачаються і сучасні больові точки розвитку світової цивілізації: варварське ставлення до земних ресурсів та біосфери загалом, загроза світової екологічної катастрофи, виробництво засобів масового знищення тощо.

Враховуючи подальші перспективи ноосферного розвитку, нам необхідно зробити перехід від суто теоретичних досліджень до прикладних аспектів ноосферологічних досліджень. Вивчення ноосфери як міждисциплінарного учення передбачає широку ерудицію в різних галузях знання: біології, загальної фізики, екології, економіки, інформатики, епістемології, соціальної філософії, філософії культури, філософської антропології, аксіології, філософії науки й філософії техніки тощо.

Таким чином, «учення про ноосферу», або ноосферологія, на сучасному етапі розвитку науки та високих технологій також має міждисциплінарний статус і розробляється з урахуванням природничо-наукового, філософського, соціального й гуманітарного вимірів планетарного розвитку. Необхідно визначити сфери методологічної компетенції та виділити загальнонаукові, комплексні й спеціальні підходи до вивчення ноосфери.

Сьогодні, у зв'язку зі зростанням складності соціально-економічних систем та становлення надскладних людинорозмірних систем за умов подальшого розгортання інформаційно-технологічної революції, а також розширення застосування високих технологій, зокрема, інформаційно-комунікаційних технологій, і особливо споживчо орієнтованих технологій, кількість «екзистенційних ризиків» у планетарному масштабі значно підвищується.

Ризики збільшуються через демографічні, енергетичні, екологічні та технологічні чинники, і при їх запобіганні та мінімізації життєво важливо послуговуватися надбанням учення про ноосферу.

Список використаної літератури

1. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. Москва : Наука, 1988. 520 с.

2. Вернадский В. И. Проблема времени в современной науке. *Известия Академии наук СССР. VII серия. Отделение математических и естественных наук.* 1932. № 4. С. 511–541.

УДК 502.211:577

Віктор Мельник,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ХОРОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ГЕОГРАФІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОСТОРОВО-ТЕМПОРАЛЬНИХ ІДЕЙ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО (ЗАГАЛЬНІ КОНТУРИ ПРОБЛЕМИ)

Співіснування простору та часу, як це не дивно, залишається однією з категорій філософії історії, що не знайшли досі належного наукового висвітлення. При цьому, визначення філософських позицій оцінки просторово-темпорального чинника, на мій погляд, виступає вихідною точкою теоретичних установок політичної географії, етногеографії, геополітики тощо. Осмислення ідейно-політичних принципів того чи іншого соціального вчення теж неможливе без опрацювання дискурсу співіснування часу й простору. Зрештою, як матеріальні та, одночасно, духовні компоненти образного уявлення про навколишній світ, простір і час залишаються об'єднуючою предметною сферою філософії, історії, географії.

Під впливом В. І. Вернадського (1863–1945), власні погляди на «місцерозвиток» сформулював представник Чернігівщини, знаний економіко-географ Петро Савицький (1895–1968) [1]. «Місцерозвиток» для нього характеризувався історико-культур-